

JOLANTA MYSIAKOWSKA-MUSZYŃSKA

**KOBIETY NIEPOKORNE,
CZYLI O LIDERKACH NARODOWEJ ORGANIZACJI KOBIEC**

**Szkic do portretu zbiorowego
działaczek Narodowej Demokracji (1919–1929)**

Słowa kluczowe: Narodowa Organizacja Kobiet, Narodowa Demokracja, Obóz narodowy, II Rzeczypospolita, kobiety

Key words: National Organization of Women; National Democratic; the nationalist camp; Second Polish Republic; women

Narodowa Demokracja – nurt ideowy o charakterze politycznym, społecznym i kulturalnym – stanowiła zjawisko unikatowe w skali Europy XIX i XX w. O jej znaczeniu i skali wpływów wśród Polaków, wbrew powszechnej opinii, nie decydowały struktury *stricte* partyjne; ich bowiem domeną pozostawała aktywność polityczna, która bez względu na czas i okoliczności rządziła się swoimi prawami, warunkowanymi bieżącym układem sił. Emanacją siły obozu narodowego był przede wszystkim kształtowany od okresu zaborów ruch społeczny. Prężnie działające stowarzyszenia, konspiracyjne i jawne, zrzeszały kobiety i mężczyzn o zróżnicowanym statusie społecznym i majątkowym, przedstawiciele wielu środowisk zawodowych. Wśród tego grona znalazła się utworzona w 1919 r. Narodowa Organizacja Kobiet – jedno z najważniejszych i najliczniejszych stowarzyszeń kobiecych II Rzeczypospolitej¹.

¹ Na temat genezy NOK zob. U. Jakubowska, *Kobieta w świecie polityki Narodowej Demokracji*, [w:] *Kobiety i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1996; R. Kotowski, *Między polityką a działalnością społeczną – Na-*

Naszkiecowanie portretu zbiorowego działaczek NOK stanowi nie lada wyzwanie. Przyczyną tego stanu rzeczy jest z jednej strony rozproszona i skąpa baza źródłowa. Przeważają tu dokumenty organizacyjne o charakterze oficjalnym, przeznaczone do użytku wewnętrznego stowarzyszenia, bądź ogłaszane drukiem na łamach prasy lub w formie broszur. Ze względu na proveniencję próżno w nich szukać indywidualnego doświadczenia uczestniczek zdarzeń. Z drugiej strony same członkinie NOK nie odnosiły się do osobistych powodów, dla których zdecydowały się na aktywność w sferze publicznej, niejako na pierwszy plan wysuwając zadania organizacyjne i efekty swej pracy. Nie bez znaczenia pozostaje także fakt, że w szeregi NOK wstępowały kobiety wszystkich warstw społecznych – od przedstawicielek włościństwa i robotnic do arystokratycznych i ziemiańskich elit. W przypadku szeregowych członkiń stowarzyszenia możemy raczej mówić o pewnych wspólnych elementach – czy to formacji ideowej, czy podejmowanych działań, możliwych do zdefiniowania na podstawie dostępnych świadectw źródłowych. Obecny stan badań nie pozwala jednak na wyciągnięcie szerszych wniosków, na trudności napotyka już samo precyzyjne oszacowanie liczebności stowarzyszenia².

rodowa Organizacja Kobiet w dwudziestoleciu międzywojennym, [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarc, Warszawa 2009; J. Mysiakowska-Muszyńska, „W imię Boga i Ojczyzny!”. *Działalność społeczno-polityczna Narodowej Organizacji Kobiet 1919–1939 – wybrane zagadnienia*, „Dzieje Najnowsze” 2015, nr 3; też, *W kręgu Narodowej Demokracji. O działalności społeczno-politycznej Narodowej Organizacji Kobiet (1919–1939)*, „Biuletyn Informacyjny”, nr 6, czerwiec 2015, s. 10 i nast.; W. Wojdyło, *Udział kobiet w życiu społeczno-politycznym obozu narodowego 1918–1939*, [w:] *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, t. 2, red. W. Jamrozak, D. Żołędź-Strzelczyk, Poznań 2001; G. Radomski, *Feminizm jest nam obcy. Kwestia kobieca w publicystyce Narodowej Demokracji w okresie międzywojennym*, [w:] *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego*, t. 1: *Koncepcje – ludzie*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Toruń 2012. Zob. ponadto: D. Kałwa, *Poland, [w:] Women, Gender and Fascism In Europe 1919–45*, ed. K. Passmore, New Jersey 2003; T. Pudłocki, „Naród potrzebuje Twojego czynu!”. *Kobiety z prawicy polskiej i ukraińskiej południowo-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej w dyskursie publicznym*, [w:] *Aktywność publiczna kobiet na ziemiach polskich. Wybrane zagadnienia*, red. T. Pudłocki, K. Sierakowska, Warszawa 2013; S. Schaffner, *Koncepcje płci i wzorce tożsamości*, [w:] *Estetyka dyskursu nacjonalistycznego w Polsce 1926–1939*, red. naukowa U. Schmidt, Warszawa 2014; M. Sokołowski, *Kobiety w międzywojennym Płocku*, Płock 2012.

² Z komunikatów informacyjnych Komisariatu Rządu na m. st. Warszawę wynika, że w sierpniu 1927 r. stan liczebny NOK na terenie całej II RP wynosił około 50 tys.

Tematem niniejszego artykułu uczyniłam portrety liderki NOK – kobiet niepokornych³, wykształconych, w swych sympatiach ideowych bliskich obozowi Narodowej Demokracji. To one nadawały ton działalności organizacji przez cały okres jej istnienia. Rok 1919, zaproponowany w tytule jako cezura czasowa, otwiera dzieje stowarzyszenia. Należy jednak podkreślić, że podejmując rozważania o charakterze biograficznym, datę tę traktuję w sposób elastyczny. Bohaterki niniejszego tekstu pierwsze doświadczenia w działalności społecznej, oświatowej i filantropijnej zdobywały w okresie zaborów; ich sposób myślenia i późniejsze metody działania kształtowała atmosfera domu rodzinnego, wychowanie patriotyczne i dorastanie w warunkach niewoli. Stąd częste w poniższych rozważaniach odwołania do okresu sprzed roku 1919. Narrację zamyka rok 1929 – istotny z punktu widzenia dziejów NOK. Wówczas to z funkcji przewodniczącej stowarzyszenia ustąpiła Irena księżna Puzyna, przez lata wywierająca decydujący wpływ na kierunki i charakter działalności organizacji poprzez dążenie do zachowania niezależności od świata polityki – zarówno w sferze ideowej i programu działania, jak i rozwiązań organizacyjnych.

Niniejszy tekst stanowi próbę zaprezentowania wybranych aspektów biografii liderki NOK składających się na portret zbiorowy kobiet Narodowej Demokracji końca XIX i początku XX w. W rozważaniach uwzględniłam takie elementy, jak klimat intelektualny epoki, znaczenie spuścizny zaborów w działalności publicznej kobiet w Polsce niepodległej, rola religii katolickiej –

członkini (zob. Poufny komunikat informacyjny nr 46, 17 XII 1927 r., [w:] *Komunikaty Informacyjne Komisariatu Rządu na m. st. Warszawę*, t. 1, z. 2, Warszawa 1992, s. 388). Z kolei w swej pracy *Warszawa kobieca*, wydanej w Warszawie w 1930 r., Jan Bełcikowski wymienił liczbę 78,240 pań, zrzeszonych w blisko 200 oddziałach NOK w całej Polsce (zob. J. Bełcikowski, *Warszawa kobieca*, Warszawa 1930, s. 44–45). Z fragmentów dokumentacji organizacyjnej NOK, którymi dziś dysponujemy, wynika, że w pierwszych latach funkcjonowania stowarzyszenia trudności z precyzyjnym oszacowaniem liczebności jego szeregów miał nawet Zarząd Główny. Wynikało to z bardzo dynamicznego wzrostu liczby członkini i powstawania nowych oddziałów stowarzyszenia. W 1922 r. szacowano, że w województwie łódzkim, w którym przez długie lata funkcję przewodniczącej pełniła Irena Puzynianka, liczba członkini dochodziła do 25 tys. (zob. Archiwum Akt Nowych, Zbiór Akt Organizacji Kombatantkich, sygn. 7, Narodowa Organizacja Kobiet. Jej powstanie i działalność w przeciągu trzech i pół lat, kwiecień 1922 r., k. 8. Analogiczne dane przytacza w biografii Ireny Puzynianki Maria Biskupska. Por. M. B[iskupska], *Irena Puzynianka...*, s. 61).

³ Niniejsze sformułowanie stanowi nawiązanie do klasycznej pracy: B. Cywiński, *Rodowody niepokornych*, Warszawa 2010.

zarówno w wymiarze indywidualnym, jak społecznym. Niezbędne wydaje się ponadto przedstawienie okoliczności powstania NOK i motywy, dla których Polki decydowały się na podjęcie aktywności w sferze publicznej – najpierw w okresie akcji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego (1919) na rzecz Narodowej Demokracji, zapewniając endecji sukces w elekcji, a następnie angażując się w działalność stowarzyszenia. W tym kontekście warto postawić pytanie o rolę kobiet i mężczyzn w szeregach Narodowej Demokracji. Zagadnienie to jest o tyle istotne, że odpowiadając na potrzeby niepodległego państwa polskiego, członkinie NOK odrzucały koncepcję walki płci, stawiając sobie za cel budowę wspólnoty, w której działalność kobiet i mężczyzn mogłaby się wzajemnie dopełniać.

Spuścizna okresu zaborów i powstania styczniowego (1863–1918)

Szkic do portretu czołowych aktywistek NOK należałoby rozpocząć od zaprezentowania uwarunkowań kulturowych, społecznych i politycznych drugiej połowy XIX w. i przełomu wieków XIX i XX. Klimat epoki, który towarzyszył ich dorastaniu, wywarł wpływ niebagatelny na kształtowanie wyobrażeń i metod działania kobiet urodzonych w latach 60., 70. i 80. XIX w. Pozostawał on wspólny dla Polaków z tzw. pokolenia niepokornych, bez względu na ich sympatie ideowe. Osoby urodzone po 1859 r. nie dotknęły bezpośrednio konsekwencje powstania styczniowego. Były one raczej przeżyciem ich ojców i starszych braci. Mimo wszystko pamięć o powstaniu styczniowym i konsekwencjach krwawego stłumienia insurekcji przez władze rosyjskie była żywa na całym obszarze ziem polskich. Zsyłkom na Syberię i przymusowej sprzedaży majątków ziemskich towarzyszyło ograniczenie prawa do dziedziczenia dóbr ziemskich. Dalsze pogorszenie położenia Polaków w Królestwie Polskim przyniósł rok 1868, kiedy to język rosyjski uczyniono obowiązującym w urzędach; w roku 1869 zaś zainaugurowano rusyfikację szkolnictwa⁴.

Odpyły mężczyzn, stanowiący bezpośrednią konsekwencję represji po spacyfikowaniu powstania styczniowego, w sposób naturalny prowadził do większego usamodzielnienia kobiet, które w obliczu trudnej sytuacji z powodzeniem odnajdywały się w nowych rolach – zarówno w rodzinie, jak i poza obrębem domowego ogniska; były także zmuszone do poszukiwania źródeł

⁴ Zob. więcej: R. Wapiński, *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991, s. 15–17.

utrzymania⁵. Wskutek rosyjskich represji w Królestwie Polskim na rynku pracy pojawiała się pierwsza znacząca grupa kobiet, poszukująca zatrudnienia o charakterze umysłowym. To kobiety stanowiły drugą po szlachcie istotną siłę, która w końcu wieku XIX znalazła się w szeregach inteligencji. Utrata ojców i mężów czyniła podjęcie pracy zarobkowej koniecznością, od której zależał dalszy los rodziny⁶.

Pamiętajmy także, że wśród uczestników zrywu styczniowego znalazły się również kobiety. Z badań Anny Barańskiej wynika, że trudno wyobrazić sobie powstanie styczniowe bez zaangażowania pań. W latach 1863–1864 to właśnie one, w warunkach konspiracyjnych, organizowały służbę zdrowia, sprawowały opiekę nad rannymi i rodzinami poległych powstańców, pełniły funkcję kurierek, nie mówiąc już o Polkach, które przeciwko rosyjskiemu zabójcy stanęły z bronią w ręku, co nierzadko przyspłacały aresztowaniem i zsyłką na Syberię. Mimo klęski styczniowej insurekcji doświadczenie uczestnictwa w niej i społeczne zaangażowanie, które za sobą pociągało, nie straciło na aktualności wśród polskich kobiet⁷.

Analizując przemiany społeczne XIX w. na ziemiach polskich, Roman Waśniński wyróżnił trzy pokolenia: pierwsze to osoby urodzone przed 1860 r., drugie – w latach 1860–1882, oraz trzecie – po roku 1882. Twórczynie Narodowej Organizacji Kobiet to w przeważającej mierze przedstawicielki drugiej i trzeciej grupy wiekowej. Urodzone w latach 60., 70. i 80. dorastały w cieniu

⁵ A. Barańska, *Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet*, [w:] *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, J. Ziółek, Lublin 2001, s. 275. Por. M. Wierzbicka, *Drogi emancypacji kobiet w Polsce i w Rosji w XIX w. – próba porównawcza*, [w:] *Spółczesność w dobie przemian. Wiek XIX i XX. Księga jubileuszowa profesor Anny Żarnowskiej*, Warszawa 2003, s. 88; A. Żarnowska, *Prywatna sfera życia rodzinnego i zewnętrzny świat życia publicznego – bariery i przenikanie (przełom XIX i XX wieku)*, [w:] *Kobiety i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 1996, s. 8. Należy ponadto zwrócić uwagę, że represje po powstaniu styczniowym, w wyniku których znaczna część ziemiaństwa utraciła swe majątki, nałożyły się na zainicjowane wcześniej na ziemiach polskich reformy uwłaszczeniowe (zob. M. Micińska, *Inteligencja na rozdrożach 1864–1918*, Warszawa 2008, s. 25).

⁶ M. Micińska, *Inteligencja na rozdrożach 1864–1918*, s. 28.

⁷ A. Barańska, *Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet*, [w:] *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, J. Ziółek, Lublin 2001, s. 279–280, 282.

klęski⁸. Wśród cech charakteryzujących mentalność Polaków Królestwa Polskiego tamtej epoki Bohdan Cywiński akcentuje powszechnie panującą apatię. Wynikała ona z niezgody na zniewolenie i z poczucia bezsilności wobec rosyjskich represji, a zarazem niemożności manifestowania swych niepodległościowych aspiracji⁹.

Trauma klęski insurekcji 1863 r. stała się doświadczeniem rodziny wieloletniej przewodniczącej Narodowej Organizacji Kobiet, Ireny księżnej Puzyny – indywidualistki, nadającej ton działalności całego stowarzyszenia w latach 1919–1928. Bardzo interesujące uwagi na temat atmosfery dworu w Hrymacy, w którym młoda Irena spędziła dzieciństwo, poczyniła biografka księżnej – Maria Biskupska. Majątek księcia Józefa Puzyna i księżnej Marii z Szyszłów położony był na tzw. ziemiach zabranych, gdzie kultywowanie tradycji stanowiło jedną z form walki narodowej¹⁰. Brat Józefa – Julian – został skazany na wygnanie z granic cesarstwa rosyjskiego do zaboru austriackiego za udział w powstaniu styczniowym¹¹. Pierwsze doświadczenie w pracy społecznej młoda Irena wyniosła właśnie z domu rodzinnego, mimo surowych zakazów władz zaborczych, ucząc dzieci dworskiej służby języka polskiego, historii i religii¹². Warto w tym kontekście podkreślić wyjątkowość sytuacji ziemiaństwa na terenach ziem zabranych. Jak wskazuje Roman Wapiński, składało się nań nie tylko kultywowanie tradycji narodowych, ale także zawężenie aktywności do grona najbliższej rodziny¹³. To wycofanie się do sfery prywatności stało się również udziałem księcia Puzyny, który mimo zdobytego w Petersburgu wykształcenia prawniczego, nie zdecydował się na objęcie proponowanego mu przez władze rosyjskie urzędu sędziego pokoju¹⁴.

Działania sympatyczek Narodowej Demokracji inspirowały także losy kobiet z najbliższego otoczenia. Przykład zaangażowania przedstawicielek młodszych pokoleń na rzecz odzyskania przez Polskę niepodległości służył budowaniu i umacnianiu ich poczucia tożsamości, czyniąc działalność patriotyczną

⁸ R. Wapiński, *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989, s. 24–25. O podziałach pokoleniowych zob. również: E. Maj, *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, Lublin 2010, s. 30.

⁹ B. Cywiński, *Rodowody niepokornych*, s. 114–116.

¹⁰ M. B[iskupska], *Irena Puzynianka. Życie i praca*, Poznań 1930, s. 11–13. R. Wapiński, *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, s. 16.

¹¹ M. B[iskupska], *Irena Puzynianka...*, s. 13.

¹² Ibidem, s. 23.

¹³ R. Wapiński, *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, s. 16.

¹⁴ M. B[iskupska], *Irena Puzynianka...*, s. 13–14.

niejako naturalnym wyborem. Dorastające dziewczęta czerpały inspirację z ich zaangażowania na rzecz niepodległości i bezkompromisowości. Warto w tym miejscu przywołać postać przyszłej posłanki Związku Ludowo-Narodowego Wandy ze Szczuków Ładziny, urodzonej w 1880 r. w Warszawie córki Stanisława, prezesa Sądu Okręgowego w Warszawie, i Wandy ze Starzyńskich. Prababka Wandy, Barbara Czarnowska, była uczestniczką powstania listopadowego¹⁵. Ładzina nie tylko akcentowała ten fakt, ale czuła się kontynuatorką dzieła prababki, w innych już uwarunkowaniach politycznych. Ten jakże istotny element biografii rodzinnej Wandy Ładziny w latach niepodległości wykorzystywała NOK jako egzemplifikację bogactwa doświadczeń swych przywódczyni¹⁶.

Ważnym wzorcem dla młodszej o siedem lat Eweliny Pełłowskiej (1887–1969), działaczki NOK i w latach 1930–1935 posłanki Stronnictwa Narodowego, była z kolei matka – Janina z Bobińskich, literatka, posługująca się w swej twórczości pseudonimem Hanna Krzemieniecka. Młoda Ewelina pobierała nauki w Warszawie – początkowo na pensji Jadwigi Sikorskiej, następnie w II Gimnazjum Państwowym. W okresie strajku szkolnego w 1905 r. była członkinią komitetu strajkowego. Warto podkreślić, że uczestnictwo w proteście stało się także udziałem jej rodziców: wspomnianej już Jadwigi z Bobińskich i ojca – gen. Walerego Furs-Żyrkiewicza. W ich mieszkaniu odbywały się zebrania Koła Delegatów. W 1908 r. Pełłowska została aresztowana i skazana na wygnanie z Królestwa Polskiego. Osiadła we Lwowie, gdzie w okresie studiów na Wydziale Filozoficznym Uniwersytetu Lwowskiego zaangażowała się w pracę na rzecz powstałej w 1909 r. Organizacji Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie”. W okresie późniejszym kontynuowała edukację na paryskiej Sorbonie¹⁷.

Bogate doświadczenie w różnorodnych formach działalności niepodległościowej stanowi element charakterystyczny biografii przedstawicielek elit ziemiańskich i inteligenckich, które związały swe losy z ruchem narododemokratycznym. Urodzona w 1878 r. Zofia Sokolnicka, absolwentka filozofii

¹⁵ A. Skalkowski, *Czarnowska Barbara Bronisława*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, Kraków 1938, s. 234–235. O roli kobiet w okresie powstania listopadowego zob. A. Barańska, *Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet*, [w:] *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, J. Ziółek, Lublin 2001, s. 279. Por. A. Barańska, *Kobiety w powstaniu listopadowym 1830–1831*, Lublin 1998.

¹⁶ Por. *Dziesięciolecie pracy Narodowej Organizacji Kobiet w Łodzi*, k. 10.

¹⁷ Zob. pełen biogram: *Pełłowska Ewelina*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980, s. 589–590.

na Uniwersytecie Jagiellońskim, posłanka w Sejmie Ustawodawczym i Sejmie I kadencji, już od czasów zaborów angażowała się w działalność oświatową i społeczną na terenie Wielkopolski¹⁸. Pracowała m.in. w kobiecym stowarzyszeniu „Warta”, którego zadaniem było prowadzenie tajnego nauczania języka ojczystego i historii oraz rozpowszechnianie polskich książek. Współtworzyła również wiele organizacji, m.in. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, Towarzystwo Pedagogiczne, Zjednoczenie Polskich Kobietych Towarzystw Oświatowych czy Towarzystwa Czytelni Ludowych. Od 1903 r. należała do działającej na terenie trzech zaborów tajnej Ligi Narodowej¹⁹. Organizowała ponadto na terenie Wielkopolski tajne koła Związku Młodzieży Polskiej „Zet” oraz Towarzystwa Tomasza Zana. Za świadectwo jej szerokich horyzontów intelektualnych można uznać fakt, że znalazła się w gronie ekspertów Komitetu Narodowego Polskiego i delegacji polskiej na konferencję pokojową w Paryżu w 1919 r. Swe zainteresowania koncentrowała na zagadnieniach związanych z edukacją i wychowaniem młodzieży²⁰. Tematyka ta pozostawała jej bliska również w pracy parlamentarnej. Teksty z tego zakresu publikowała na łamach prasy codziennej, m.in. „Kurieria Poznańskiego” i „Orędownika”²¹. Osobną broszurę poświęciła Wyższej Szkole Handlowej w Warszawie²².

Zaangażowanie w pracę stowarzyszeń oświatowych stało się także udziałem Gabrieli Iwanowskiej-Balickiej. Pochodząca z Podlasia, z rodziny ziemiańskiej, badaczka i intelektualistka ukończyła Wydział Przyrodniczy Uniwersytetu w Gandawie, tam również uzyskała tytuł doktora botaniki. Pracę badawczą kontynuowała w Monachium i na Uniwersytecie Jagiellońskim, odnosząc sukcesy na polu naukowym. Podobnie jak Zofia Sokolnicka, od 1893 r. działała w strukturach Ligi Narodowej²³. Z ramienia Związku Ludowo-Naro-

¹⁸ M. Kondracka, *Parlamentarzystki w Sejmie Ustawodawczym – między porozumieniem a niezgodą*, [w:] *Spółczesność w dobie przemian. Wiek XIX i XX. Księga jubileuszowa profesor Anny Żarnowskiej*, Warszawa 2003, s. 162.

¹⁹ S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Londyn 1964, s. 584.

²⁰ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, *Kobieta w Sejmie. Działalność posłanek Narodowej Organizacji Kobiet. Zarys sprawozdania za lata 1919–1927*, s. 9 i nast. Por. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. nauk. J.M. Majchrowski, współpraca G. Mazur, K. Stepan, Warszawa 1994, s. 431; E. Maj, *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, Lublin 2010, s. 160.

²¹ E. Maj, *Komunikowanie polityczne...*, s. 160.

²² Z. Sokolnicka, *Wyższa Szkoła Handlowa w Warszawie. Jej znaczenie i zadania jako uczelni handlowo-ekonomicznej*, Warszawa 1924.

²³ S. Kozicki, *Historia Ligi Narodowej...*, s. 570.

dowego, a następnie Stronnictwa Narodowego zasiadała jako posłanka w ławach Sejmu Ustawodawczego i sejmów I, II i III kadencji, będąc rzeczniką równouprawnienia kobiet²⁴.

Tytuł doktora uzyskała również Irena Pannenkowa (1879–1969), absolwentka studiów filozoficznych na Uniwersytecie Lwowskim, kiedy to związała się z redakcją socjalistycznego pisma „Promień”. Należała do Związku Odrodzenia Narodu Polskiego, a także do Związku Walki Czynnej. W latach I wojny światowej współpracowała z Departamentem Wojskowym Naczelnego Komitetu Narodowego, na którego czele stał Władysław Sikorski. W latach 1918–1919 zaangażowana w obronę przynależności Galicji Wschodniej do Polski²⁵. W niepodległej Polsce współorganizowała NOK; pozostawała aktywna jako dziennikarka; w kręgu swych zainteresowań plasowała zagadnienia związane z wychowaniem dzieci i młodzieży²⁶. W 1922 r., posługując się nazwiskiem Jan Lipecki, opublikowała głośną pracę przeciwko Józefowi Piłsudskiemu.

Biografie Balickiej i Pannenkowej potwierdzają, że liderki NOK to kobiety o szerokich horyzontach intelektualnych. Nie tylko otrzymały gruntowne wykształcenie, ale część z nich mogła się poszczycić dyplomami ukończenia zagranicznych wyższych uczelni. Wspomniana już Wanda Ładzina kształciła się początkowo na warszawskiej pensji (przemianowanej w 1919/1920 r. na Państwowe Gimnazjum i Liceum Żeńskie im. Emilii Plater), a następnie przez rok pobierała nauki w Wyższej Szkole im. Królowej Saskiej w Dreźnie; uczęszczała także do klasy rysunkowej w Warszawie (tzw. Szkoła Gersona)²⁷. Wiktoria z Majewiczów Credowa, wiceprzewodnicząca Zarządu NOK w Łodzi, pierwsze lata edukacji odebrała w przyklasztornej szkole sióstr benedyktynek w Staniątkach pod Krakowem, następnie w Kościerzynie, by w końcu w roku 1904 ukończyć konserwatorium muzyczne w Berlinie, gdzie kształciła się pod okiem pianisty i kompozytora Ksawerego Szarwenki²⁸.

Warto w tym miejscu podkreślić pojawiający się we wczesnej młodości okres pobierania nauki w szkołach zakonnych. To nie tylko przypadek wspomnianej wyżej Wiktorii Credowej, ale także chociażby Ireny Puzynianki, która

²⁴ *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. naukowa J.M. Majchrowski, współpraca G. Mazur, K. Stepan, Warszawa 1994, s. 228.

²⁵ Zob. I. Pannenko, *La Galicie. Pays polonais*, Paris 1919.

²⁶ Zob. I. Pannenkowa, *Myśli o wychowaniu narodowym*, Lwów 1919; Eadem, *Nasze zadania wychowawcze*, Warszawa 1929.

²⁷ Zob. pełen biogram: Z. Dłużewska-Kańska, *Ładzina Wanda*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973, s. 188–189.

²⁸ *Dziesięciolecie pracy Narodowej Organizacji Kobiet w Łodzi*, k. 14.

za sprawą matki kształciła się między innymi w Sacré Coeur w Pressbaum pod Wiedniem²⁹. Atmosfera tego rodzaju szkół sprzyjała rozwojowi duchowemu księżnej Puzyny i kształtowaniu jej formacji intelektualnej. Można przypuszczać, że cechy ukształtowane w młodości wpłynęły na sposób postrzegania roli kobiet w działalności na rzecz dobra wspólnego, podkreślania wartości moralnych, które ich obecność wносиła do sfery publicznej, ale również zdystansowanie od praw rządzących światem bieżącej polityki.

O poczuciu misji i odpowiedzialności kobiet Narodowej Demokracji za losy narodu świadczył fakt, że kontynuowały działalność mimo osobistych tragedii, które stały się ich udziałem. To właśnie doświadczone przez los matki koncentrowały swe siły na działalności społecznej, edukacyjnej i charytatywnej. Maria z Łukaszewiczów Przedpeńska, aktywistka NOK i od 1923 r. radna Rady Miejskiej miasta Łodzi, po stracie syna – oficera – w wojnie polsko-bolszewickiej, całą swą energię poświęciła działalności na rzecz stowarzyszenia: początkowo w Opatówku, a następnie w Łodzi. W aktywności samorządowej bliska jej była pomoc ubogim na terenie tego miasta przemysłowego; prowadziła także działalność oświatową wśród najbiedniejszych³⁰. Filantropijna działalność na rzecz ubogich nie była obca również Wiktorii Credowej; podobnie Przedpeńska, członkini Rady Miejskiej miasta Łodzi, odebrawszy wykształcenie muzyczne, często koncertowała charytatywnie dla warstw najuboższych³¹.

Tragedia przerwała także udane życie rodzinne Marii Holder-Eggerowej. W 1908 r. na zapalenie wyrostka zmarła jej córka – piętnastoletnia Aleksandra. Działalność społeczna, którą prowadziła u boku męża Teodora, stała się dla małżeństwa sposobem na poradzenie sobie z traumą po śmierci jedyne go dziecka. Holder-Eggerowa stała się jedną z najaktywniejszych członkiń Towarzystwa Zjednoczonych Ziemianek, w okresie I wojny światowej wraz z mężem prowadziła działalność charytatywną, mającą złagodzić skutki konfliktu. Odzyskanie niepodległości przyniosło jej zaangażowanie m.in. w strukturach Polskiej Macierzy Szkolnej, Polskiego Białego Krzyża czy Polskiego Czerwonego Krzyża. W powiecie węgrowskim, w obrębie którego leżała Korytnica – majątek Holder-Eggerów, znacznymi wpływami cieszył się ruch narodowy. W działalność w jego strukturach zaangażowała się Maria (w okresie międzywojennym piastowała mandat posłanki z ramienia Związku Ludowo-Narodo-

²⁹ M. B[iskupska], *Irena Puzynianka...*, s. 19–20.

³⁰ *Dziesięciolecie pracy Narodowej Organizacji Kobiet w Łodzi*, k. 16.

³¹ *Ibidem*, k. 14.

wego)³². Z Narodową Demokracją była związana także jej siostra – Hilda Szreter, zasiadająca w zarządzie koła ZLN w Korytnicy³³.

Wśród założycielek NOK znalazła się także inna społeczniczka, publicystka i nauczycielka – Józefa Szebeko (1859–1945), w latach 1919–1921 przewodnicząca Zarządu Głównego stowarzyszenia. Odebrawszy wykształcenie w domu rodzinnym w Bokowoje (gubernia chersońska), pracowała jako tłumaczka; dokonywała przekładów z języka francuskiego i duńskiego. Po przeprowadzce do Warszawy w 1887 r. była aktywna w działalności dobroczynnej jako członkini zarządu Towarzystwa Kolonii Letnich, od roku 1908 kierowała szkołą powszechną przy ul. Hożej w Warszawie. W czasie I wojny światowej ewakuowała się z Warszawy i pełniła funkcję wiceprzewodniczącej Towarzystwa Pomocy Ofiarom Wojny na Mohylewsczyźnie i kuratorki ochronki dla dzieci polskich uchodźców. W II RP przewodniczyła Radzie Narodowej Polek (Związek Stowarzyszeń Kobiet), była też członkinią Międzynarodowej Ligi Kobiet i władz naczelnych Stronnictwa Narodowego. W latach 1922–1927 piastowała mandat senatora z ramienia Związku Ludowo-Narodowego³⁴.

Zaangażowanie w działalność publiczną przed wybuchem I wojny światowej stanowiło cechę wspólną wielu pierwszoplanowych postaci kobiecych obecnych na scenie politycznej niepodległej Polski. Nawet więcej – aktywność w warunkach zniewolenia stanowiła część ich wizerunku, stanowiąc dla potencjalnych wyborców potwierdzenie kompetencji i przygotowania do pełnienia funkcji publicznych³⁵. W warunkach niepodległego państwa to doświadczenie kobiet Narodowej Demokracji posłużyło także do propagowania wiedzy na temat organizacji i stowarzyszeń, znajdujących się w sferze wpływów tego

³² A. Kołodziejczyk, *Maria Holder-Eggerowa (1875–1941). Z dziejów obozu narodowego na Podlasiu*, „Szkice Podlaskie” 1999, nr 7, s. 194. Na temat działalności Marii Holder-Eggerowej zob. m.in.: M. Bechta, *Narodowo radykalni. Obrona tradycji i ofensywa narodowa na Podlasiu w latach 1918–1939*, Biała Podlaska 2004, passim; J. Mysiakowska-Muszyńska, *Maria Holder-Eggerowa*, [w:] *Lista strat działaczy obozu narodowego w latach 1939–1955. Słownik biograficzny*, t. 1, red. W.J. Muszyński, J. Mysiakowska-Muszyńska, Warszawa 2010, s. 142–144.

³³ A. Kołodziejczyk, *Maria Holder-Eggerowa (1875–1941)...*, s. 197.

³⁴ Zob. pełen biogram: P.M. Żukowski, *Szabeko Józefa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 47, Warszawa–Kraków 2011, s. 578–579. Por. *Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. nauk. J.M. Majchrowski, współpraca G. Mazur, K. Stepan, Warszawa 1994, s. 553.

³⁵ D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Kraków 2001, s. 132.

oboju politycznego³⁶. W pracy społeczno-politycznej wykorzystywały swe doświadczenia wyniesione z wcześniejszej aktywności – działań o charakterze charytatywnym, opiekuńczym, ale przede wszystkim patriotycznym i niepodległościowym.

Z nakazu chwili – okoliczności podjęcia działalności publicznej w niepodległej Polsce

Zmianę sytuacji kobiecych przyniosło odzyskanie niepodległości. Dekret Naczelnika Państwa o ordynacji wyborczej do Sejmu Ustawodawczego z 28 listopada 1918 r. przyznał Polkom czynne i bierne prawo wyborcze³⁷. Członkinie stowarzyszeń żeńskich traktowały te nowo nabyte prawa polityczne jako należną im nagrodę za wkład w przetrwanie więzi narodowej i wychowanie młodego pokolenia w duchu patriotycznym, w poczuciu przynależności do narodu polskiego w okresie zaborów. Główną płaszczyznę działań kobiet w walce przeciwko wynarodowieniu – zwłaszcza w zaborach rosyjskim i pruskim – stanowiła rodzina. Jak wskazywała Anna Żarnowska, do chwili odzyskania przez Polskę niepodległości to właśnie rodzina pozostawała główną instytucją socjalizacyjną na ziemiach polskich. Stąd też rola kobiet-matek stawała się decydująca³⁸.

³⁶ E. Maj, *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, s. 160.

³⁷ K. Kacperski, *System wyborczy do sejmu i senatu u progu Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 79 i nast.; D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej...*, s. 27. Na temat praw przysługujących kobietom w II RP zob. M. Pietrzak, *Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000, s. 78–79.

³⁸ Warto zarazem podkreślić, że wychowanie dzieci w duchu patriotycznym stało się udziałem nie tylko przedstawicielek ziemiaństwa czy inteligencji, ale również rodzin rzemieślniczych i robotniczych. Zob. A. Żarnowska, *Prywatna sfera życia rodzinnego i zewnętrzny świat życia publicznego – bariery i przenikanie (przełom XIX i XX wieku)*, [w:] *Kobiety i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1996, s. 11–12. Por. D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej...*, s. 118 i nast.); J. Dufrat, *Ruch kobiecy na ziemiach polskich na początku XX w. w służbie idei Narodowej*, [w:] *Nacjonalizm a tożsamość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, red. B. Linek, K. Struve, Opole 2000, s. 99–100; A. Barańska, *Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet*, [w:] *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, J. Ziółek, Lublin 2001, s. 280. Por. E. Wolter, *Matka Polka w służbie wychowania społeczeństwa polskiego u progu II Rze-*

Specyfika Polski jest o tyle interesująca, że wszelkie nierówności polityczne wiązano raczej z utratą niepodległości, nie zaś dyskryminacją kobiet. Tym samym w sposób bezdyskusyjny przyznawano prymat sprawy narodowej nad zrównaniem w prawach kobiet i mężczyzn³⁹. Silny związek między niepodległością kraju a wolnością kobiet stanowił priorytet dla pań z kręgu Narodowej Demokracji. Nie ulegało wątpliwości, że kobieta niezależna jest jednocześnie wolną Polką. Irena Puzynianka z perspektywy lat opisywała tę wyjątkową atmosferę niepodległości: „Która z nas kiedykolwiek zapomnieć zdoła to uczucie przedziwnej radości, wdzięczności i dumy, to poczucie odpowiedzialności za rozwój wypadków, z którymi przyjęłyśmy **cud Wolności podwójnej. Wolne jako Polki! i wolne jako kobiety**, którym niezależność i samodzielność narreszcie przyznano, dając równouprawnienie”⁴⁰.

Obecny stan wiedzy nie pozwala na odtworzenie indywidualnych dróg prowadzących do decyzji o zaangażowaniu w działalność w sferze publicznej II RP – czy to uczestnicząc w agitacji poprzedzającej wybory do Sejmu Ustawodawczego, czy też wstępując w szeregi NOK. Dostępne świadectwa źródłowe pozwalają jedynie na rozpatrywanie motywów kobiet Narodowej Demokracji jako szerszej zbiorowości. Należy także podkreślić, że dysponujemy głównie dokumentami o charakterze organizacyjnym bądź oficjalnymi enuncjacjami. Obraz, który się z nich wyłaniał, kreowany przez liderki NOK, i argumentacja, jaką się posługiwały, miały zachęcić kobiety do wstępowania w szeregi stowarzyszenia.

Wśród powstałych przed styczniowymi wyborami żeńskich komitetów znalazła się utworzona w Warszawie Narodowa Organizacja Wyborcza Kobiet, która weszła w skład Centralnego Narodowego Komitetu Wyborczego, powołanego przez Narodową Demokrację⁴¹. W przypadku Warszawy decydujące przy podejmowaniu zaangażowania w życiu publicznym okazały się względy osobiste – więzy towarzyskie i środowiskowe oraz kontakty organizacyjne jeszcze z okresu zaborów bądź niedawnej działalności w latach I wojny świato-

czypospolitej, [w:] *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XVI–XX wieku*, red. E.J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki, Białystok 2012.

³⁹ D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej...*, s. 118; A. Barańska, *Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet*, [w:] *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, J. Ziółek, Lublin 2001, s. 280.

⁴⁰ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Przemówienie Przewodniczącej Narodowej Organizacji Kobiet, p. Ireny Puzynianki na Walnym Zjeździe NOK dnia 25 listopada 1928 r., k. 4.

⁴¹ R. Kotowski, *Między polityką a działalnością społeczną...*, s. 277–278.

wej⁴². Należy przypuszczać, że podobny schemat działania obowiązywał również w innych regionach ziem polskich. Struktury NOWK w Sosnowcu tworzyło w sumie trzydzieści pań, reprezentantek rozmaitych środowisk, wiele z nich było znanych ze swej wcześniejszej aktywności społecznej na tym terenie⁴³. W okresie przedwyborczej agitacji sympatyczki Narodowej Demokracji wykazały się zdolnościami, których w latach wcześniejszych nie miały okazji w pełni wykorzystywać. Ogromną rolę w akcji endecji odegrała Irena Puzynianka. Nie tylko zorganizowała warszawskie kobiety w ramach NOWK, redagowała ulotki, organizowała spotkania przedwyborcze, ale także dała się poznać jako znakomita mówczyni⁴⁴. „Gazeta Warszawska” donosiła o dużej popularności, a zarazem skuteczności w pozyskiwaniu sympatyków politycznych wieców zwoływanych przez NOWK⁴⁵. Decydujące znaczenie w zwycięstwie endecji w wyborach 1919 r. miała agitacja prowadzona przez kobiety i głosy oddane przez żeński elektorat⁴⁶.

Sukces Narodowego Komitetu Wyborczego Stronnictw Demokratycznych w wyborach do Sejmu Ustawodawczego 26 stycznia 1919 r. przyniósł mandat poselski Zofii Sokolnickiej i Gabrieli Balickiej⁴⁷. Podobnie było w wyborach do sejmu i senatu I kadencji w 1922 r., w których zwycięstwo należało do Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej. Z ramienia ZLN mandat poselski otrzymały ponownie Balicka i Sokolnicka, a także Wanda Ładzina, Irena Puzynianka i Maria Holder-Eggerowa. W Senacie zaś zasiadła Józefa Szebeko.

⁴² W przypadku warszawskiej NOWK podstawę sieci organizacyjnej stanowiły kontakty z lat I wojny światowej, wyniesione z szeregów POW. Z danych przytoczonych przez Marię Biskupską wynika, że Sekcja Kobieta tej organizacji poparcie w samej Warszawie szacowała na około 5 tysięcy osób (zob. M. B[iskupska], *Irena Puzynianka...*, s. 43).

⁴³ Zob. *Ruch przedwyborczy*, „Gazeta Warszawska”, 18 XII 1918 r., s. 4.

⁴⁴ M. B[iskupska], *Irena Puzynianka...*, s. 46. Por. U. Jakubowska, *Kobieta w świecie polityki Narodowej Demokracji*, s. 150.

⁴⁵ Zob. *Wybory do Sejmu*, „Gazeta Warszawska”, 19 I 1919 r., s. 4; *Wybory do Sejmu*, ibidem, 21 I 1919 r., s. 2; *Wybory do Sejmu*, ibidem, 23 I 1919 r., s. 3.

⁴⁶ A. Chojnowski, *Aktywność kobiet w życiu politycznym*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000, s. 40.

⁴⁷ Więcej na temat wyników wyborów do Sejmu Ustawodawczego zob. K. Kacperski, *System wyborczy do sejmu i senatu u progu Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007, s. 107 i nast. Zob. ponadto: M. Kondracka, *Parlamentarzystki w Sejmie Ustawodawczym – między porozumieniem a niezgodą*, [w:] *Spółczesność w dobie przemian. Wiek XIX i XX. Księga jubileuszowa profesor Anny Żarnowskiej*, Warszawa 2003, s. 162 i nast.

Doświadczenie zdobyte w okresie agitacji wyborczej zaowocowało utworzeniem kilka miesięcy później NOK. Po latach Irena Puzynianka przedstawiała ten krok jako konieczność, świadectwo gotowości polskich kobiet do wzięcia odpowiedzialności za losy ojczyzny zmagającej się z trudnościami pierwszych lat niepodległości⁴⁸. Mimo braku doświadczenia w zakresie działania w ramach instytucji administracyjno-legislacyjnych państwa, kobiety dysponowały będącą nie do przecenienia wiedzą z zakresu zarządzania instytucjami obywatelskimi. W związku z tym rozszerzenie aktywności ze sfery społecznej na niwę państwową nie nastęrczało kobietom Narodowej Demokracji większych trudności. W pewnym stopniu za potwierdzenie kompetencji kobiet do pełnienia funkcji publicznych moglibyśmy uznać ich bogate doświadczenie społecznikowskie wyniesione jeszcze z okresu zaborów. Zdaniem Marii Holder-Eggerowej aktywistki, które w warunkach utraty niepodległości włączyły się w pracę społeczną, oświatową, działalność kulturalną, powinny w pierwszej kolejności współdziałać na rzecz budowy niepodległej Polski na szczeblu samorządowym⁴⁹. W 1924 r. Holder-Eggerowa przekonywała wręcz, że należy przełamać – częste wśród mężczyzn – przekonanie, że kobieta powinna skoncentrować się na wypełnianiu roli żony i matki, zaś swą aktywność ograniczyć do prowadzenia gospodarstwa domowego. Na pytanie o to, czy za możliwe uznaje pogodzenie tych ról: czyli matki i żony z działalnością publiczną, odpowiadała zdecydowanie, że tak⁵⁰.

Zdaniem działaczek NOK zaangażowanie kobiet w życie polityczne miało pociągnąć za sobą pozytywne zmiany. Już w okresie kampanii poprzedzającej wybory do Sejmu Ustawodawczego wskazywano: „Są uczucia i inicjatywy, które rodzą się tylko z dobroci szlachetnego serca kobiecego i spływają błogosławieństwem na cały kraj. I dlatego właśnie pragniemy, aby w ławach Sejmu Ustawodawczego zasiadła i polska kobieta”⁵¹. W 1928 r. Irena Puzynianka deklarowała, że za jedno z czołowych zadań NOK należy uznać uczynienie udziału kobiet w sferze publicznej „ostoją jego wartości moralnej i główną strażą ochronną przed wszelkim wpływem rozkładowym, rozstrojem obyczajowym i panowaniem egoizmu”⁵². Podobne argumenty odnajdujemy również

⁴⁸ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Przemówienie Przewodniczącej Narodowej Organizacji Kobiet, p. Ireny Puzynianki na Walnym Zjeździe NOK dnia 25 listopada 1928 r., k. 4.

⁴⁹ M. Holder-Eggerowa, *Kobieta a samorząd*, Warszawa 1924, s. 5.

⁵⁰ Ibidem, s. 6.

⁵¹ Cyt. za: M. B[iskupska], *Irena Puzynianka...*, s. 46.

⁵² *Dziesięciolecie pracy Narodowej Organizacji Kobiet w Łodzi*, Łódź 1928, k. 5.

w sprawozdaniu z działalności członkiń NOK na forum parlamentu w latach 1919–1927⁵³. Zadając sobie pytanie o wartości, które do sfery publicznej mogłyby wnieść kobiety, odpowiadano: „[...] powinna wnieść [kobieta – JMM] do współpracy na terenie życia publicznego, politycznego i społecznego te same wartości, jakimi dotychczas promieniowała w ognisku rodzinnym jako strażniczka wiary, ducha narodowego, jedności i zgody”⁵⁴.

Korzyści płynące z aktywizacji kobiet w życiu publicznym, w świecie polityki w szczególności, dostrzegali także działacze Narodowej Demokracji. Jan Zamorski, wiceprezes Rady Naczelnej ZLN i poseł na Sejm Ustawodawczy i Sejm I kadencji, zwracał uwagę na takie cechy, jak religijność i związany z nią solidaryzm społeczny. Zamorski przypisywał też kobietom tzw. zmysł realny, akcentował jej przywiązanie do wartości rodzinnych⁵⁵.

W okresie II RP wielokrotnie akcentowano etyczny wymiar aktywności kobiet w życiu politycznym i społecznym. Kobiętę postrzegano jako obrończynię dobrych obyczajów, na niej też spoczywała odpowiedzialność za wpojenie dzieciom zasad moralnych. Jak wskazywała badaczka Dobrochna Kałwa, w okresie poprzedzającym przyznanie kobietom praw politycznych argumentacja natury etycznej stanowiła istotny element przemawiający za równouprawnieniem⁵⁶. Przypisywany kobietom wysoki poziom moralny, a także takie walory żeńskiej „natury”, jak cierpliwość, rozważa czy sprawiedliwość, stanowiły podstawę do wyznaczenia tych obszarów w życiu publicznym, które winny stać się właśnie domeną kobiet. Warto także podkreślić, że po podobne argumenty sięgały liderki NOK, chcąc zachęcić kobiety do aktywnego udziału w życiu publicznym – chociażby na szczeblu samorządu⁵⁷. Stąd też solidarne współdziałanie żeńskich stowarzyszeń niezależnie od ich profilu ideowego na

⁵³ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, *Kobieta w Sejmie. Działalność posłanek Narodowej Organizacji Kobiet. Zarys sprawozdania za lata 1919–1927*, k. 6.

⁵⁴ *Ibidem*, k. 5.

⁵⁵ J. Zamorski, *Co mamy czynić? Kobieta polska a polityka*, „Drugi Almanach Świata Kobiecego” 1927, s. 37 i nast.

⁵⁶ D. Kałwa, *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej...*, s. 65 i nast.

⁵⁷ W pracy *Kobieta a samorząd* Maria Holder-Eggerowa w następujący sposób podsumowała swe rozważania: „Kobieta polska winna wnieść ten pierwiastek dobra, piękna, duchowej siły i wiary w każdą pracę swoją i dlatego udział jej w gospodarce samorządowej jest nieodzowny, jest konieczny!” (zob. M. Holder-Eggerowa, *Kobieta a samorząd*, s. 11).

rzecz walki z patologiami społecznymi, m.in. alkoholizmem⁵⁸, prostytutką czy handlem żywym towarem – kobietami i dziećmi.

Warto zwrócić uwagę na ten aspekt współpracy NOK z innymi organizacjami bądź jej liderką z posłankami różnych nurtów ideowych na forum parlamentu. Z badań Michała Śliwy wynika, że do przeprowadzonego w 1926 r. zamachu majowego i po zdominowaniu życia politycznego przez obóz rządzący współpraca parlamentarzystek wyznających odmienne systemy wartości świadczyła o ich wysokiej kulturze politycznej⁵⁹.

Katolicyzm – fundament stosunków społecznych

Długofalowe cele formułowane przez NOK wybiegały jednak daleko poza sferę szeroko pojmowanej problematyki kobiecej. Można wręcz stwierdzić, że postulat aktywizacji kobiet w sferze publicznej niepodległej Polski stanowił środek do przebudowy stosunków społecznych i oparcia polityki państwa na zasadach etyki chrześcijańskiej. Liderki NOK akcentowały wpływ katolicyzmu na kształtowanie stosunków społecznych w niepodległej Rzeczypospolitej. System wartości chrześcijańskich pozostawał zatem nie tylko ich indywidualnym doświadczeniem, ugruntowanym w dzieciństwie i młodości m.in. religijnym wychowaniem, ale przyznawały mu prymat w życiu społecznym. Katolicyzm uznawano za nieodłączny element polskości; w kręgach Narodowej Demokracji akcentowano ponadto rolę Kościoła w przetrwaniu świadomości narodowej⁶⁰. Niepodległą Polskę postrzegały jako strażnicę cywilizacji Zachodu⁶¹.

⁵⁸ NOK angażowała się także w akcje przeciwalkoholowe organizowane przez Kościół. I tak chociażby w 1929 r. działaczki organizacji w Bydgoszczy uczestniczyły w Tygodniu Propagandy Trzeźwości (Archiwum Akt Nowych, Zbiór Akt Organizacji Kombatanckich, sygn. 7, Do oddziału NOK w Bydgoszczy, 30 I 1929, k. 5).

⁵⁹ M. Śliwa, *Kobiety w parlamencie Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Kobiety i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939*, red. A. Żarnowka, M. Szwarc, Warszawa 1996, s. 57. Por. M. Kondracka, *Parlamentarzystki w Sejmie Ustawodawczym – między porozumieniem a niezgodą*, [w:] *Spółczesność w dobie przemian. Wiek XIX i XX. Księga jubileuszowa profesor Anny Żarnowskiej*, Warszawa 2003, s. 161–162.

⁶⁰ I. Zaleska, *Kościół a Narodowa Demokracja w Królestwie Polskim do wybuchu I wojny światowej*, Warszawa 2014, s. 57.

⁶¹ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Przemówienie Przewodniczącej Narodowej Organizacji Kobiet, p. Ireny Puzynianki na Walnym Zjeździe NOK dnia 25 listopada 1928 r., k. 9.

Obrona zasad religii katolickiej – zarówno w sferze prywatnej, w domu, jak i w życiu publicznym – stanowiła jeden z powodów, dla których kobiety wstępowały w szeregi NOK⁶². Liderki stowarzyszenia deklarowały, że „w programie i ideologii NOK, jako hasło naczelne, postawiono Polskę katolicką, narodową, silną jednością – mocarstwowo potężną, praworządną”⁶³. W swych wystąpieniach twórczynie stowarzyszenia nie odwoływały się wyłącznie do emocji słuchaczek; apelowały przede wszystkim o właściwe zrozumienie wartości, które niósł ze sobą katolicyzm, a także pogłębianie wiedzy religijnej. Członkiniom stowarzyszenia bliska zatem była maksyma: *Fides et ratio*; odrzucały zarazem wyłącznie emocjonalny fideizm. Z tak pojmowanym znaczeniem religii w sferze publicznej należy wiązać kolejny postulat, którego realizację stawiała przed sobą NOK. Do swych zadań członkinie stowarzyszenia zaliczały obronę praw Kościoła katolickiego i przeciwstawianie się próbom ich ograniczania.

Środek do przebudowy stosunków społecznych i oparcia polityki państwa na zasadach etyki chrześcijańskiej upatrywano w aktywizacji kobiet w sferze publicznej niepodległej Polski. Oceniając z perspektywy czasu genezę organizacji, jej twórczynie deklarowały, że cel działalności NOK stanowiło „**prawa polityczne kobiet i ich duchowe właściwości** [podkr. – oryg.] wykorzystać dla oparcia i kształtowania całego życia na nowo powstającej Ojczyzny **na prawie Chrystusowem – na Katolicyzmie** [podkr. – oryg.]”⁶⁴. Przemawiając w listopadzie 1928 r., Irena Puzynianka przypominała, że panie zrzeszone w NOK poczuwały się do kontynuowania dzieła takich działaczek społecznych, jak mistyczka, matka Marcelina Darowska, współzałożycielka Zgromadzenia Sióstr Niepokalanego Poczęcia NMP,⁶⁵

⁶² Biblioteka Narodowa w Warszawie, Dokumenty Życia Społecznego, Dlaczego należy przystępować do Narodowej Organizacji Kobiet, [1927], k. 1.

⁶³ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Przemówienie Przewodniczącej Narodowej Organizacji Kobiet, p. Ireny Puzynianki na Walnym Zjeździe NOK dnia 25 listopada 1928 r., k. 9.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Na temat życia i działalności matki Marceliny Darowskiej zob. M. Kulesza-Gierat, *Marcelina Darowska w świetle romantologii – perspektywy badawcze*, [w:] *Aktywność publiczna kobiet na ziemiach polskich. Wybrane zagadnienia*, T. Pudłocki, K. Sierakowska, Warszawa 2013; J. Lusek, *Istota wychowania w koncepcji błogosławionej Matki Marceliny Darowskiej i jej współczesne implikacje*, [w:] *Kobiety na Kresach na przełomie XIX i XX wieku*, red. A. Dawid, J. Lusek, Warszawa–Opole 2016; A. Skreczko, *Marcelina Darowska – na-*

Jadwiga Zamoyska⁶⁶, założycielka Szkoły Pracy Domowej, przeznaczonej dla dziewcząt i kobiet; czy mistyczka Wanda Malczewska. Wzorców do naśladowania upatrywały we wszystkich Polkach, które w okresie zaborów stały na straży polskości, której nieodzownym elementem był katolicyzm⁶⁷.

Kobiety – mężczyźni – razem czy przeciwko sobie

Uczestnictwo kobiet w życiu politycznym i społecznym II RP nieodparcie nasuwa pytanie o ich współdziałanie z mężczyznami – kolegami partyjnymi bądź przedstawicielami innych organizacji znajdujących się w sferze wpływów ideowych Narodowej Demokracji. Rozważania na ten temat warto rozpocząć od stwierdzenia, że dla części pań bodziec do podjęcia aktywności w szeregach NOK stanowiły uwarunkowania rodzinne – często były to żony lub siostry działaczy ruchu narodowego⁶⁸. Jak już wspomniałam, część liderek NOK mogła poszczycić się zaangażowaniem i doświadczeniem w działalności politycznej, społecznej i kulturalnej z okresu zaborów. Aktywnie uczestniczyły w pracach organizacyjnych, udzielając wsparcia swym mężom, braciom bądź ojcom, związanym z Narodową Demokracją, wspierały także działalność oświatową tego obozu politycznego. Wartość współdziałania małżonków w działalności patriotycznej podkreślała publicznie Irena Puzynianka⁶⁹.

Warto w tym miejscu wspomnieć chociażby Anielę Zdanowską, przyszlą wiceprzewodniczącą NOK – żonę Juliusza Zdanowskiego, prezesa klubu ZLN. Działała ona w kołach gospodyń wiejskich przy Centralnym Towarzystwie Rolniczym. Koła te – jak wskazuje Andrzej Chojnowski – miały dwojaki cel: szerzenie wśród kobiet wiejskich wiedzy w zakresie zdrowia, wychowania

uczycielka patriotyzmu podczas zaborów, [w:] *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XVI–XX wieku*, red. E.J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki, Białystok 2012.

⁶⁶ Irena Puzynianka poznała Jadwigę Zamoyską i nawiązała serdeczne relacje z jej córką Marią podczas pobytu w zakopiańskich Kuźnicach (zob. M. B[iskupska], *Irena Puzynianka...*, s. 24).

⁶⁷ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Przemówienie Przewodniczącej Narodowej Organizacji Kobiet, p. Ireny Puzynianki na Walnym Zjeździe NOK dnia 25 listopada 1928 r., k. 5.

⁶⁸ Por. M. Bednarczuk, *Kobiety w kręgu prawicy międzywojennej. Idee, sylwetki, strategie pisarskie*, Wrocław 2012, s. 43–44.

⁶⁹ Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie, Przemówienie Przewodniczącej Narodowej Organizacji Kobiet, p. Ireny Puzynianki na Walnym Zjeździe NOK dnia 25 listopada 1928 r., k. 5.

i funkcjonowania gospodarstw, ale także podnoszenie świadomości narodowej włościanek⁷⁰. W gronie tym znalazła się również Gabriela Balicka, wdowa po Zygmuncie Balickim, jednym z ojców założycieli Narodowej Demokracji⁷¹. Zofia Kirkor-Kierdoniowa, od 1922 r. członkini Ligi Narodowej, żona ministra przemysłu i handlu w latach 1923–1925 Józefa Kiedronia, działacza Ligi Narodowej i Związku Ludowo-Narodowego, trafiła w szeregi NOK za radą jednego ze swych braci – Stanisława Grabskiego⁷². Kontakty rodzinne umożliwiły jej także zawarcie znajomości z Romanem Dmowskim i Zygmuntem Balickim⁷³. Wiele uwagi poświęcała działalności publicznej, wygłaszając odczyty; publikowała także na łamach „Gazety Warszawskiej”⁷⁴.

Względy rodzinne warunkowały także niejednokrotnie obecność mężczyzn na szczeblu regionalnym NOK. Warto tu chociażby przywołać przykład Okręgu Cieszyńsko-Podhalańskiego NOK, którego działalność aktywnie wspierał szef Sekcji Młodych Stronnictwa Narodowego – Edward Zajączek. Do stowarzyszenia należała jego żona – Zofia Zajączkowa. Małżonkowie wspólnie redagowali miesięcznik dla kobiet „Hasło Polki”⁷⁵. W pracę struktur terenowych NOK angażowali się również parlamentarzyści ruchu narodowego. Na zebraniach Zarządu Okręgowego NOK w Bydgoszczy gościł poseł Stronnictwa Narodowego Józef Petrycki⁷⁶.

Wspólnotę celów z ruchem narodowym deklarowały same twórczynie NOK. Nie tylko aktywnie włączały się w agitację przed kolejnymi wyborami

⁷⁰ A. Chojnowski, *Aktywność kobiet w życiu politycznym*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 2000, s. 41.

⁷¹ U. Jakubowska, *Kobieta w świecie polityki Narodowej Demokracji*, s. 155–157; W. Wojdyło, *Udział kobiet w życiu społeczno-politycznym obozu narodowego 1918–1939*, [w:] *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, t. 2, red. W. Jamrożak, D. Żołądź-Strzelczyk, Poznań 2001, s. 185.

⁷² Z. Kirkor-Kierdoniowa, *Wspomnienia*, część 3: *lata 1920–1932*, Kraków 1989, s. 77.

⁷³ Eadem, *Wspomnienia*, część 1: *Dzieciństwo i młode lata*, Kraków 1986, s. 371.

⁷⁴ A. Chojnowski, *Aktywność kobiet w życiu politycznym*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 2000, s. 41.

⁷⁵ Zob. m.in. *Z życia Narodowej Organizacji Kobiet w Białej*, „Hasło Polki” 1937, nr 10, k. 6; *Kronika z działalności Narodowej Organizacji Kobiet w Okręgu Cieszyńsko-Podhalańskim*, ibidem, 1938, nr 3, k. 6–7; *Z życia Narodowej Organizacji Kobiet w Targanicy*, ibidem, 1938, nr 3, k. 6; *Zjazd Okręgowy NOK w Bielsku*, ibidem, 1938, nr 11–12, k. 7.

⁷⁶ Zob. Archiwum Akt Nowych, Zbiór Akt Organizacji Kombatanckich, sygn. 7, Protokół miesięcznego zebrania dnia 19 III 1932 r., k. 64.

do parlamentu, ale nierzadko ich nazwiska znajdowały się na listach wyborczych ZLN i SN. Analogiczna była sytuacja w przypadku wyborów samorządowych. Pamiętajmy również, że częstymi gośćmi zjazdów delegatek NOK byli czołowi politycy obozu narodowego, oni także podejmowali się prowadzenia wykładów w ramach kursów instruktorskich dla kobiet. Wśród tych, którzy swą obecnością uświetniali coroczne zjazdy delegatek, znaleźli się m.in. prof. Roman Rybarski, prof. Bohdan Winiarski, Józef Zieliński, Zygmunt Berzowski⁷⁷. Przytoczone powyżej przykłady świadczą o współdziałaniu kobiet i mężczyzn w strukturach politycznych i ruchu społecznym Narodowej Demokracji. Pozwalają także na wysunięcie tezy, że wysiłek NOK należy postrzegać jako równoległy, często dopełniający działalność męską, ale zawsze samorodną i samoistną.

Podsumowanie

„Nasza rola to stać na straży tego, co w polityce narodowej jest niewzruszalne, tych drogowskazów w życiu narodu, jakimi są wiara, rodzina, moralność, wychowanie narodowe, świadomość narodowa, sumienie obywatelskie, godność człowieka” – deklarowała w 1928 r. Irena Puzynianka⁷⁸. Okres, w którym kierowała pracami Narodowej Organizacji Kobiet, przyniósł stowarzyszeniu największy rozkwit – zarówno pod względem liczebności członkiń, jak i bogactwa form aktywności w sferze publicznej. Zgodnie z pierwotnym założeniem NOK miała być organizacją wszechstanową. W jej szeregach znalazły się żony urzędników, kupców, przedstawiciele wolnych zawodów. Nie zabrakło także kobiet ze środowisk robotniczych i włościactwa. Szacunki z 1922 r. – przytoczone przez Marię Biskupską – wskazują, że najliczniejsze grono stanowiły robotnice; one również wykazywały się dużą inicjatywą i determinacją w działaniu⁷⁹.

Cele i sposób funkcjonowania NOK odpowiadały wyzwaniom nowoczesności, które pociągało za sobą powstanie niepodległego państwa polskiego. Była

⁷⁷ Por. Archiwum Akt Nowych, Zbiór Akt Organizacji Kombatanckich, sygn. 8, Sprawozdanie ze Zjazdu Delegowanych NOK w Warsz[awie] dn. 11 i 12 V [19]35 r., k. 123 i nast.; Archiwum Akt Nowych, Zbiór Akt Organizacji Kombatanckich, sygn. 8, Zjazd Delegowanych NOK w Warszawie w dniach 23–24 maja 1936 r., k. 246 i nast.; *Zjazd delegatek Narodowej Organizacji Kobiet w Warszawie*, „Hasło Polki” 1938, nr 6, k. 5–6.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ M. B[iskupska], *Irena Puzynianka...*, s. 61.

to niewątpliwie zasługa inicjatorek stowarzyszenia – kobiet ukształtowanych z jednej strony przez stosunki polityczne i społeczne okresu zaborów, z drugiej zaś czerpiące z dziedzictwa pozytywizmu oraz przemian towarzyszącym narodzinom społeczeństwa masowego. Umiejętność dostosowania form działalności do warunków II RP dowodziła szerokich horyzontów intelektualnych kobiet Narodowej Demokracji, ale także ich odpowiedzialności za los młodej polskiej państwowości i zaangażowania w pracę na rzecz dobra wspólnego. W pierwszych latach polskiej suwerenności członkinie nowo powstałej NOK aktywnie działały na rzecz przynależności do Polski terenów Warmii i Mazur, a także Górnego Śląska i Wileńszczyzny. W okresie wojny polsko-bolszewickiej organizacja ta znalazła się wśród 216 stowarzyszeń, które powołały do życia Obywatelski Komitet Wykonawczy Obrony Państwa⁸⁰.

Ogromnym wyzwaniem, któremu sprostały liderki NOK, było zjednoczenie w ramach jednego stowarzyszenia Polek z różnych warstw społecznych o zróżnicowanym poziomie intelektualnym, często niewyrobionych politycznie i biernych w sferze publicznej. Ustąpienie Ireny księżnej Puzyny ze stanowiska przewodniczącej w marcu 1929 r. zamyka pierwszy rozdział w dziejach stowarzyszenia. Stłumienie siłą rządów parlamentarnych przez Józefa Piłsudskiego w maju 1926 r. i dominacja obozu rządzącego w życiu politycznym przewartościowała metody działania ruchu narodowego. W tym czasie coraz więcej zwolenniczek w szeregach NOK zyskiwał pogląd o słuszności koncepcji zacieśnienia współpracy ze strukturami politycznymi endecji, którego zwolenniczką księżna Puzyna nie była. W okresie tym w świadome czynne życie polityczne wchodziło już następne pokolenie działaczek wykształconych w niepodległej Polsce, które na równi z mężczyznami zmieniło oblicze obozu narodowego końca lat 20. i 30. XX w.

⁸⁰ Archiwum Akt Nowych, Zbiór Akt Organizacji Kombatantkich, sygn. 7, Narodowa Organizacja Kobiet. Jej powstanie i działalność w przeciągu trzech i pół lat, kwiecień 1922 r., k. 3 i nast.; J. Bełcikowski, *Warszawa kobieca*, Warszawa 1930, s. 43–44. Por. R. Kotowski, *Między polityką a działalnością społeczną...*, s. 286.

BIBLIOGRAFIA

Archiwalia

Archiwum Akt Nowych (Zbiór Akt Organizacji Kombatanckich)
Biblioteka Narodowa w Warszawie (Dokumenty Życia Społecznego)
Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie

Źródła opublikowane

Komunikaty Informacyjne Komisariatu Rządu na m. st. Warszawę, t. 1, z. 2, Warszawa 1992.

Broszury i wspomnienia

Holder-Eggerowa M., *Kobieta a samorząd*, Warszawa 1924.
Kirkor-Kiedroniowa Z., *Wspomnienia*, część 3: lata 1920–1932, Kraków 1989.
Kirkor-Kiedroniowa Z., *Wspomnienia*, część 1: *Dziecięce i młode lata*, Kraków 1986.
Panenko I., *La Galicie. Pays polonais*, Paris 1919.
Pannenkowa I., *Myśli o wychowaniu narodowym*, Lwów 1919.
Pannenkowa I., *Nasze zadania wychowawcze*, Warszawa 1929.
Sokolnicka Z., *Wyższa Szkoła Handlowa w Warszawie. Jej znaczenie i zadania jako uczelni handlowo-ekonomicznej*, Warszawa 1924.
Zamorski J., *Co mamy czynić? Kobieta polska a polityka*, „Drugi Almanach Świata Kobięcego” 1927.

Prasa

„Gazeta Warszawska”
„Hasło Polki”

Opracowania

Barańska A., *Kobiety w powstaniu listopadowym 1830–1831*, Lublin 1998.
Barańska A., *Wpływ powstań na ewolucję ról społecznych kobiet*, [w:] *Polskie powstania narodowe na tle przemian europejskich w XIX wieku*, red. A. Barańska, W. Matwiejczyk, J. Ziółtek, Lublin 2001.
Bechta M., *Narodowo radykalni. Obrona tradycji i ofensywa narodowa na Podlasiu w latach 1918–1939*, Biała Podlaska 2004.
Bednarczuk M., *Kobiety w kręgu prawicy międzywojennej. Idee, sylwetki, strategie pisarskie*, Wrocław 2012.
Bełcikowski J., *Warszawa kobieca*, Warszawa 1930.
B[iskupska] M., *Irena Puzynianka. Życie i praca*, Poznań 1930.

- Chojnowski A., *Aktywność kobiet w życiu politycznym*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 2000.
- Cywiński B., *Rodowody niepokornych*, Warszawa 2010.
- Dłużewska-Kańska Z., *Ładzińska Wanda*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 18, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1973.
- Dufrat J., *Ruch kobiecy na ziemiach polskich na początku XX w. w służbie idei Narodowej*, [w:] *Nacjonalizm a tożsamość narodowa w Europie Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, red. B. Linek, K. Struve, Opole 2000.
- Jakubowska U., *Kobieta w świecie polityki Narodowej Demokracji*, [w:] *Kobiety i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939*, red. A. Żarnowska, A. Szwarz, Warszawa 1996.
- Kacperski K., *System wyborczy do sejmu i senatu u progu Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2007.
- Kałwa D., *Kobieta aktywna w Polsce międzywojennej. Dylematy środowisk kobiecych*, Kraków 2001.
- Kałwa D., *Poland*, [w:] *Women, Gender and Fascism In Europe 1919–45*, ed. K. Passmore, New Jersey 2003.
- Kołodziejczyk A., *Maria Holder-Eggerowa (1875–1941). Z dziejów obozu narodowego na Podlasiu*, „Szkice Podlaskie” 1999, nr 7.
- Kondracka M., *Parlamentarzystki w Sejmie Ustawodawczym – między porozumieniem a niezgodą*, [w:] *Spółczeństwo w dobie przemian. Wiek XIX i XX. Księga jubileuszowa profesor Anny Żarnowskiej*, Warszawa 2003.
- Kotowski R., *Między polityką a działalnością społeczną – Narodowa Organizacja Kobiet w dwudziestoleciu międzywojennym*, [w:] *Działaczki społeczne, feministki, obywatelki... Samoorganizowanie się kobiet na ziemiach polskich po 1918 roku (na tle porównawczym)*, t. 2, red. A. Janiak-Jasińska, K. Sierakowska, A. Szwarz, Warszawa 2009.
- Kozicki S., *Historia Ligi Narodowej (okres 1887–1907)*, Londyn 1964.
- Kto był kim w Drugiej Rzeczypospolitej*, red. nauk. J.M. Majchrowski, współpraca G. Mazur, K. Stepan, Warszawa 1994.
- Kulesza-Gierat M., *Marcelina Darowska w świetle romantologii – perspektywy badawcze*, [w:] *Aktywność publiczna kobiet na ziemiach polskich. Wybrane zagadnienia*, T. Pułdłocki, K. Sierakowska, Warszawa 2013.
- Lusek J., *Istota wychowania w koncepcji błogosławionej Matki Marceliny Darowskiej i jej współczesne implikacje*, [w:] *Kobiety na Kresach na przełomie XIX i XX wieku*, red. A. Dawid, J. Lusek, Warszawa–Opole 2016.
- Maj E., *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*, Lublin 2010.
- Micińska M., *Inteligencja na rozdrożach 1864–1918*, Warszawa 2008.
- Mysiakowska-Muszyńska J., *Maria Holder-Eggerowa*, [w:] *Lista strat działaczy obozu narodowego w latach 1939–1955. Słownik biograficzny*, t. 1, red. W.J. Muszyński, J. Mysiakowska-Muszyńska, Warszawa 2010.

- Mysiakowska-Muszyńska J., „W imię Boga i Ojczyzny!”. *Działalność społeczno-polityczna Narodowej Organizacji Kobiet 1919–1939 – wybrane zagadnienia*, „Dzieje Najnowsze” 2015, nr 3.
- Mysiakowska-Muszyńska J., *W kręgu Narodowej Demokracji. O działalności społeczno-politycznej Narodowej Organizacji Kobiet (1919–1939)*, „Biuletyn Informacyjny” 2015, nr 6.
- Pietrzak M., *Sytuacja prawna kobiet w Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Równe prawa i nierówne szanse. Kobiety w Polsce międzywojennej*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000.
- Pudłocki T., „Naród potrzebuje Twojego czynu!”. *Kobiety z prawicy polskiej i ukraińskiej południowo-wschodnich ziem II Rzeczypospolitej w dyskursie publicznym*, [w:] *Aktywność publiczna kobiet na ziemiach polskich. Wybrane zagadnienia*, red. T. Pudłocki, K. Sierakowska, Warszawa 2013.
- Radomski G., *Feminizm jest nam obcy. Kwestia kobieca w publicystyce Narodowej Demokracji w okresie międzywojennym*, [w:] *Narodowa Demokracja XIX–XXI wiek. Dzieje ruchu politycznego*, t. 1: *Koncepcje – ludzie*, red. T. Sikorski, A. Wątor, Toruń 2012.
- Red., *Pełowska Ewelina*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 25, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1980.
- Schaffner S., *Koncepcje płci i wzorce tożsamości*, [w:] *Estetyka dyskursu nacjonalistycznego w Polsce 1926–1939*, red. nauk. U. Schmidt, Warszawa 2014.
- Skałkowski A., *Czarnowska Barbara Bronisława*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 4, Kraków 1938.
- Skreczko A., *Marcelina Darowska – nauczycielka patriotyzmu podczas zaborów*, [w:] *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XVI–XX wieku*, red. E.J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki, Białystok 2012.
- Sokołowski M., *Kobiety w międzywojennym Płocku*, Płock 2012.
- Śliwa M., *Kobiety w parlamencie Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Kobiety i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939*, red. A. Żarnowka, M. Szwarc, Warszawa 1996.
- Wapiński R., *Pokolenia Drugiej Rzeczypospolitej*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1991.
- Wapiński R., *Świadomość polityczna w Drugiej Rzeczypospolitej*, Łódź 1989.
- Wierzbicka M., *Drogi emancypacji kobiet w Polsce i w Rosji w XIX w. – próba porównawcza*, [w:] *Spółczesność w dobie przemian. Wiek XIX i XX. Księga jubileuszowa profesor Anny Żarnowskiej*, Warszawa 2003.
- Wojdyło W., *Udział kobiet w życiu społeczno-politycznym obozu narodowego 1918–1939*, [w:] *Rola i miejsce kobiet w edukacji i kulturze polskiej*, t. 2, red. W. Jamrozak, D. Żołądź-Strzelczyk, Poznań 2001.
- Wolter E., *Matka Polka w służbie wychowania społeczeństwa polskiego u progu II Rzeczypospolitej*, [w:] *Kobieta a patriotyzm. Konteksty historyczno-pedagogiczne XVI–XX wieku*, red. E.J. Kryńska, Ł. Kalisz, A. Konopacki, Białystok 2012.
- Zaleska I., *Kościół a Narodowa Demokracja w Królestwie Polskim do wybuchu I wojny światowej*, Warszawa 2014.

Żarnowska A., *Prywatna sfera życia rodzinnego i zewnętrzny świat życia publicznego – bariery i przenikanie (przełom XIX i XX wieku)*, [w:] *Kobiety i świat polityki w niepodległej Polsce 1918–1939*, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 1996.

Żukowski P.M., *Szebeko Józefa*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 47, Warszawa–Kra-ków 2011.

SUMMARY

The disobedient women – leaders of the National Organization for Women. A sketch for a group portrait of the National Democracy women activists 1919–1929)

The significance and scale of Endek influence in the nineteenth and twentieth century were not the outcome of strictly party organizations. A social movement, which had been built up since the partition era, reflected the strength of the nationalist camp. Vigorous associations – both secret and conspiratorial – united both men and women of various social backgrounds, economic positions, and professional affiliations. This included the National Organization of Women (NOK) – founded in 1919 – which was one of the largest and most influential women’s groups in the Second Polish Republic.

The following article is an attempt to present selected aspects of the biographies of NOK leaders, which collectively make up a collective portrait of National Democratic women of the late nineteenth and early twentieth century. The analysis includes such elements as: the intellectual climate of the era, the significance of the partitions in female political activism in independent Poland, and the role of the Catholic faith (both in its individual and social dimensions). It is also indispensable to discuss the circumstances of the NOK’s founding and the motives propelling Polish women toward activism in the public sphere: first, in the electoral campaign to the Constituent Diet (1919) on behalf of the National Democratic movement, and, secondly, through involvement in the association’s activities. In this context, it is worthwhile to pose a question about the roles of men and women in the ranks of the National Democratic movement. This is an issue that deserves to be investigated since the members of NOK, in response to the needs of a newly-independent Polish state, rejected the notion of gender conflict, aiming instead to build a community in which the activism of men and women could be mutually complementary.